

2007 - 2

Cuypersbulletin

jaargang 12 - nummer 2 - augustus 2007

Nieuwsbrief van het Cuypersgenootschap, vereniging tot behoud van negentiende- en twintigste - eeuws cultuurgooed in Nederland. Verschijnt vier keer per jaar.

Cuypersgenootschap

Colofon

Nieuwsbrief van het Cuypersgenootschap. Verschijnt in principe vier maal per jaar. Mededelingen, wetenswaardigheden, brieven en korte artikelen kunnen worden ingezonden. Opgenomen artikelen weerspiegelen niet noodzakelijkerwijs de zienswijze van het bestuur.

Redactie: Hugo Landheer

Redactieadres: Ranonkelstraat 279, 2565 BE Den Haag, hal@xs4all.nl

Opmaak: Joke de Wolf, Amsterdam

Het Cuypersgenootschap, opgericht 15 januari 1984, is een vereniging tot behoud van negentiende – en twintigste eeuws cultuuroed in Nederland.

Bestuur:

Prof.dr. V.V. Stissi, voorzitter

L.W. Dubbelaar, secretaris

mevr. Ph. Elout, tweede secretaris

Drs. J.G.W.R. Dekkers, penningmeester

dr. H.A. Landheer BA

Secretariaat: Postbus 575, 6800 AN Arnhem

Tel. 0172 - 404 760, 06-23398363

e-mail: secretaris@cuypersgenootschap.nl

website: www.cuypersgenootschap.nl en www.cuypersjaar.nl

Postbankrekening: 483 50 02 ten name van penningmeester Cuypersgenootschap, Druten

*Afbeelding op de voorpagina:
plaatsing prefabmateriaal voor de Christus Koningkerk in
Hoensbroek, in 1964 (zie pagina 6)*

Inhoud

Redactioneel	3
Cuypersjaar	4
Aankondiging najaarsexcursie	4
Verslag voorjaarsexcursie	5
Programma congres kerkbouw	6
Een prefabkerk in Hoensbroek	6
Jaarverslag 2006 platform Mariaplaats	8
Werkgroep Amsterdam	9
Nieuwe leden	11
Mengelingen	11
Hoofse taferelen voor De Haar (2)	12

Gisteren bereikte ons het droevige bericht dat, voor ons geheel onverwacht, is overleden

Dr. A. Looyenga

Vanaf 1986 zette Arjen zich in voor het behoud van het 19e en 20e eeuwse cultuurgoed in Nederland als lid van het Cuypersgenootschap.

Het behoud van monumentale orgels en kerkgebouwen was erg belangrijk voor hem. Als voorzitter van onze afdeling Amsterdam betekende hij veel voor de jonge monumenten van deze stad.

Wij verliezen een gewaardeerd lid en velen van ons een vriend.

Bestuur Cuypersgenootschap

Redactioneel

— Hugo Landheer

Zag enkele weken geleden op CNN een kluwen mensen vechtend over straat rollen. Er werd actie gevoerd tegen de afbraak van een bekende wijk in Hong Kong. Enige toelichting werd verschaft door een man die werd geïdentificeerd als John Batten. Na enig gegoochel met Google kwam ik erachter dat deze man galeriehouder is in Hong Hong en betrokken is bij acties tegen de grootschalige afbraak in de wijk Tai Ping Shan. Projectontwikkelaars willen dat deel van de stad in zijn geheel afbreken en vervangen door de gebruikelijke hoogbouw. Op zijn website schrijft hij regelmatig over de ontwikkelingen.

Ik wist niet dat er nog zoveel waardevol cultuurgoed bestond in Hong Kong. Kijk op de webadressen hieronder en u zult het patroon herkennen. Waardevolle gebouwen verloederen en worden afgebroken omdat ze niet meer voldoen aan de bouwkundige eisen van de tijd. Er staat veel op het spel in de voormalige kroonkolonie, die tien jaar geleden een speciale status binnen China kreeg en nu moet opboksen tegen het immer uitdijende Shanghai waar zich vergelijkbare taferelen afspeelen.

Overall afbraak van het oude om het nieuwe mogelijk te maken. Later worden krokodillentranen geplengd om het verlies van het bouwkundige erfgoed te betreuren. De actievoerders hebben inmiddels wel bereikt dat er meer aandacht wordt besteed aan cultureel erfgoed tijdens de planning. Nadat er veel waardevols verloren was gegaan.

Overall in de wereld gaat het dus op dezelfde manier. Maar dat wisten de meesten van ons al wel. Toch is het ook goed om af en toe een stuk over de grenzen te kijken en te zien wat daar gebeurt. In het volgende nummer meer over onze kerken DVD en het eerste deel van een artikel over de relaties van PJH Cuypers. Noteert u ook in uw agenda dat op 15 september in Roermond een grote tentoonstelling over Cuypers wordt geopend en dat diezelfde dag de langverwachte biografie van Wies van Leeuwen zal worden gepresenteerd?

Tot dan!

<http://www.johnbattengallery.com/archive.htm>
[www.jhttp://www.skyscrapercity.com/showthread.php?p=14008806](http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?p=14008806)

Cuypersjaar totaal in beeld gebracht

“Er klopt iets niet, Roland, er klopt iets niet.”
— Hugo Landheer

Op 16 mei 2007, de verjaardag van de bekende Roermondse architect Pierre Cuypers, ging in Roermond het Cuypersjaar officieel van start. In de komende 12 maanden zullen door heel Nederland activiteiten rondom Cuypers en zijn werken georganiseerd worden die sinds vandaag overzichtelijk zijn samengebracht door het Cuypersgenootschap.

Allesomvattende website: www.cuypersjaar.nl

De organiserende partijen die besloten tot het uitroepen van een Cuypersjaar om deze bekende architect en zijn werk te eren, brachten op hun eigen websites de diverse activiteiten in beeld. Met name Roermond speelt hierbij een belangrijke rol.

Maar naast zijn rol als bouwheer van onder andere het Rijksmuseum en het Centraal Station in Amsterdam en het sprookjesachtige kasteel De Haar in Haarzuilens bij Utrecht heeft Pierre Cuypers ook buiten Limburg, zijn geboorteland, naam gemaakt.

Het Cuypersgenootschap heeft om die reden besloten een allesomvattende website te laten ontwikkelen: www.cuypersjaar.nl

De website verschaft, naast algemene informatie en achtergronden over Pierre Cuypers en zijn werken, een helder inzicht in de maandelijkse activiteiten in de periode 2007-2008.

Nieuwste techniek

Tevens is de de website voorzien van een ‘volautomatische vertaalservice’, waardoor de Nederlandse tekst volautomatisch vertaald wordt naar de Engelse en Franse taal.

De nieuwste Google-tool (Custom Search BETA-versie), een maatwerk zoekmachine, levert in een oogwenk alle ooit over Pierre Cuypers op internet gepubliceerde informatie op het beeldscherm van de bezoeker.

Artificial realitygame (ARG): De Cuyperscode In het kader van het Cuypersjaar wordt ook een zogeheten artificial realitygame (ARG) ontwikkeld rond een mysterie dat met Cuypers te maken heeft. Sinds de Da Vincicode op deze manier destijds onder de aandacht van het grote publiek werd gebracht, geniet zo’n ARG meer en meer populariteit. Naarmate de raadsels die opgelost moeten worden ingewikkelder worden, blijkt een soort virtuele gemeenschappen te ontstaan rondom een forum waar men ervaringen uitwisselt of hulp vraagt bij het oplossen van het spel.

Ook via de website www.cuypersjaar.nl is deze ARG te vinden.

De ARG Cuypers is bestemd voor een groot publiek dat deels van achter de computer, maar ook een enkele keer op locatie de puzzels moet oplossen. In het spel is het mysterie fictief, maar wel gebaseerd op en ingebed in een werkelijk bestaand hebbend verleden.

De achterkleinzoon van Pierre Cuypers is bereid gevonden om als aangever en protagonist te functioneren. Het spel opent dan ook met de mailwisseling tussen Pierre en Roland Bruynesteyn, projectmanager van de restauratiecampagne van het graf, want ... “Er klopt iets niet, Roland, er klopt iets niet.”

Een Cuypers nieuwsbrief en gastenboek completeren de website.

Najaarsexcursie 2007

Het doel van onze najaarsexcursie is Roermond. Omdat een uitgewerkt programma nog niet beschikbaar is, zullen we nadere mededelingen doen op de website en in het volgende nummer van het CB.

U kunt ervan uitgaan dat we in ieder geval een bezoek brengen aan het Cuypersmuseum en het onlangs gerestaureerde grafmonument van Pierre Cuypers. Wellicht kan een kort bezoek worden gebracht aan het klooster St. Ludwig in Vlodrop, dat steeds verder in elkaar zakt.

Tijdstip en plaats van vertrek, prijs en andere zaken zullen ruim op tijd worden aangekondigd.

Voorjaarsexcursie en ALV

— Ph. Elout

Van het station Ede-Wageningen reden we zaterdag 26 mei jl. via de Harskamp naar Radio Kootwijk, voor vele Cuyperianen min of meer bekend terrein. Een uitgebreide rondleiding door het imposante zendergebouw, begin 20e eeuw ontworpen door J.M. Luthmann en over het onmliggende terrein werd verzorgd door enthousiaste vrijwilligers. Gedurende de rondleiding kwam ook de problematiek rondom de herbestemming van het gebouw aan de orde. Het overgrote deel van het terrein heeft inmiddels een groenbestemming. Rond het zendstation stonden zes zendmasten van ruim 200 meter hoog om de radioverbinding naar de overzeese gebiedsdelen mogelijk te maken. De komst van kortegolf- en satellietverbindingen heeft het zendstation nu overbodig gemaakt, maar niet minder interessant.

Het uit beton opgetrokken Gebouw A is een schitterend voorbeeld van Art-Decostijl, met zeer fraaie details, zoals aan de voorzijde boven de ingang de symbolische sculptuur van Hendrik van den Eijnde, twee vrouwenhoofden met de handen achter de oren, één met Europese trekken en één met Aziatische trekken. In het midden een gezicht met geopende mond, dat de omroeper symboliseert.

Aan de achterzijde van het gebouw is een fraai detail de adelaar, eveneens een sculptuur van Hendrik van den Eijnde, en deze verbeeldt de vlucht van het geluid.

Het interieur telt ontelbare fraaie details, variërend van de prachtige trapopgangen tot de tegelvloer in de grote hal waar grote dynamo's voor opwekking van de energie hebben gezorgd.

Na de rondleiding door Radio Kootwijk werd de bustocht voortgezet, waarbij een tussenstop werd gemaakt bij een tweetal Noorse houten "prefab"-woningen. Johan Doornenbal, die op dit onderwerp is afgestudeerd, gaf een korte uitleg. Daarna volgde een lunch in het PMT in Schaarsbergen, waar ook de Algemene Ledenvergadering heeft plaatsgevonden.

Tijdens deze vergadering hebben wij afscheid genomen van verschillende bestuursleden, waaronder secretaris René Vosseveld en Gustaaf Boissevain. In ons volgend nummer een uitgebreid verslag van een en ander. René zal nog werkzaamheden voor het CG blijven uitvoeren, zoals het opzetten van de Restauratiewerkgroep en het vervolg van de werkgroep Juridische Zaken.

Van de twee afwezige aftredende bestuursleden, Jean Gardeniers en Magda Looij, zullen wij op een later tijdstip passend afscheid nemen. Jean heeft in de loop van de jaren heel wat werk verzet, onder meer voor het Cuyperbulletin en de ledenadministratie.

Magda Looij heeft zich, in verband met persoonlijke omstandigheden, moeten terugtrekken. Zij is altijd een zeer efficiënt, betrokken en actief bestuurslid geweest, met haar vele PR-contacten is zij zeer waardevol gebleken.

De vergadering steunde de voordracht van bestuurslid Leo Dubbelaar tot secretaris van ons genootschap, die bij acclamatie werd benoemd.

Na afloop van de vergadering gaf René Vosseveld een korte presentatie over de laatste bestemming van de dag, het voormalige vliegveld Deelen.

Per bus maakten wij vervolgens een rondgang over het voormalige vliegveld, waarbij René de toelichting verzorgde. Omdat er zeer kort vóór de excursie toch geen toestemming werd gegeven om op het vliegveld zelf te kijken, was een alternatief gezocht. Zo konden wij een bezoek brengen aan de Christus Koning Kapel aan de Koningsweg te Schaarsbergen. Op het terrein van Deelen werden enkele boerderijen en stafgebouwen aangedaan, en tenslotte werd de terugtocht naar Ede-Wageningen aanvaard, waarbij nog even een korte stop bij het ENKA-complex werd gemaakt.

Levering van het prefab-materiaal voor de Christus Koningkerk in Hoensbroek, in 1964

Een prefab-kerk te Hoensbroek

— Antoine Jacobs

In meer dan een opzicht waren de jaren vijftig en zestig van de 20ste eeuw gloriejaren van de kerkarchitectuur in Nederland. Niet alleen werd er zeer veel gebouwd, ook werd door de architecten volop geëxperimenteerd met vormen, materialen en liturgische opstellingen. De katholieke kerk gaf aanvankelijk nog aarzelend haar weerstand tegen de experimenten op. Zo kon eindelijk in grote mate gewapend beton

worden toegepast, waarbij dit materiaal ook zichtbaar bleef en niet verstopt werd achter natuursteen of baksteen. Grote overspanningen konden worden gerealiseerd. Dat was van belang, want er was behoefte aan ruime kerkzalen, waar iedereen een goed zicht had op het priesterkoor als centrum van eucharistie en liturgie.

Architect Ben Salemans uit Maastricht kwam in 1962 op het idee de Christus Koningkerk in de nieuwbouwwijk 'Centrum-Zuid' te Hoensbroek op te trekken met geprefabriceerde betonnen wand- en dakelementen. De bouw-pastoor en het bisdom Roermond zagen wel

iets in het procedé. Niet alleen kon snel een grote kerk gebouwd worden, tevens zou een aanzienlijke besparing op de bouwkosten mogelijk zijn. De betonnen elementen werden vervaardigd in betonfabriek Nelissen te Venray. De zijwanden bestonden uit 24 V-vormige elementen van circa 8 meter lengte. Daarop werden 13 V-vormige dakelementen van circa 23 meter lengte gelegd. De harmonicawanden in combinatie met het zaagtanddak gaven de kerk een plastisch en dynamisch aanzien.

De wandelementen werden per vrachtwagen vanuit Venray naar Hoensbroek getransporteerd. Het was de bedoeling om ook de dakplaten op deze wijze te vervoeren, maar de minister van Verkeer en Waterstaat stak daar een stokje voor. Het was zijns inziens te gevaarlijk. Het transport diende per spoor te geschieden. Vanwege de lengte van de dakelementen moest in Duitsland een speciale wagon gehuurd worden, terwijl het perron van Venray verlengd diende te worden. Door al dit onverwachte meerwerk verdampte de gehoopte besparing nagenoeg geheel! Spectaculair was de bouw wel. Eenmaal in Hoensbroek werden de wandelementen in een funderingsbak gezet. Op 23, 24 en 25 april 1964 werd onder grote belangstelling van pers en publiek de dakschalen geplaatst. Daarna ging het snel. Enkel de voor- en achtergevel moesten nog opgemetseld te worden. Op 6 september 1964 werd de kerk geconsecreerd. Voor zover bekend is de Christus Koningkerk van Hoensbroek de enige prefab-kerk in Nederland. De hoge transportkosten waren hier debet aan. Medio jaren zestig werd echter ook stilaan duidelijk dat het zondagse misbezoek en de kerkbijdragen terugliepen. De hausse in de kerkenbouw liep op zijn eind.

De Christus Koningkerk is slecht één van de honderden kerken die na de Tweede Wereldoorlog gebouwd zijn. Zij behoort tot een groep van potentiële monumenten die thans ernstig in hun voortbestaan bedreigd wordt, doordat de parochies en kerkgenootschappen de onderhoudskosten niet meer kunnen dragen. Meer aandacht voor deze beeldbepalende architectuur is gewenst. Om die reden wordt op 28 en 29 september a.s. in Maastricht een internationaal congres gehouden over moderne kerkarchitectuur in de regio Maas-Rijn.

Internationaal congres over de kerkenbouw vanaf 1945 in het stroomgebied van Maas en Rijn

Locatie: Maastricht – Regionaal Historisch Centrum Limburg, Sint-Pieterstraat 7, 6211 JM Maastricht, tel. 0032 – (0)43-3217051

Datum: 28 en 29 september 2007

Organisatie: Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, KADOC-K.U.Leuven, Cuypersgenootschap en Regionaal Historisch Centrum Limburg

Voertalen: Duits en Nederlands

Doel

Het doel van het congres is om de status quo op te maken, maar vooral om verder onderzoek te initiëren naar de ontwikkeling van de kerkarchitectuur in de beide Limburgen en het Rijnland (elk in hun eigen nationale context) in hun onderlinge samenhang en wederzijdse beïnvloeding in de periode na 1945. Er bestaat grote behoefte aan deelonderzoeken die het algemene, thans bestaande beeld kunnen aanvullen en/of er een nieuw licht op kunnen werpen.

De referaten hebben betrekking op de kerkhistorische, kunsthistorische, bouwkundige, theologische en liturgische ontwikkelingen.

Een uitgebreide versie van het programma is bijgesloten. U kunt het ook vinden op www.cuypersgenootschap.nl/activiteiten.

Jaarverslag Platform Mariaplaats

— AM

In het Platform Mariaplaats (opgericht 8 december 1999) zijn organisaties vertegenwoordigd, die zich bezig houden met de problematiek en het onderzoek op het terrein van de materiele cultuurhistorie. Dit betreft: de Stichting Menno van Coehoorn, het Cuypersgenootschap, de Stichting Het Nederlandse Interieur, de Stichting Historische Behangsels en Wanddecoraties, de Stichting De DonderbergGroep, het Tuinhistorisch Genootschap Cascade, de Nederlandse Kastelenstichting, de Stichting Bouwhistorie Nederland, de Vereniging De Terebinth, het Utrechts Documentatiecentrum en de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB). Het Platform wil het belang van en de belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek onderstrepen en stimuleren door middel van een jaarlijkse studiedag en het formuleren en uitdragen van standpunten op het gebied van de monumentenzorg in Nederland.

Er bestaat een nauwe samenwerking tussen het Platform en de KNOB, die op twee vlakken evident is. Ten eerste betreft dit de organisatie van het Platform, waarvan voorzitter en secretaris vanuit de KNOB benoemd worden. En ten tweede betreft dit de studiedag, die het Platform onder auspiciën van de KNOB organiseert. Publicatie van de resultaten van deze studiedag geschiedt – zo mogelijk – in het tweemaandelijks Bulletin. De KNOB, die de wetenschappelijke bestudering van het culturele erfgoed stimuleert, is voor het Platform Mariaplaats een natuurlijke partner.

Er werd in 2006 vijf maal vergaderd; namelijk op 10 januari, 4 april, 30 mei, 12 september en 28 november. In november 2006 werd de penningmeester van de KNOB tot voorzitter benoemd van het platform.

In 2006 heeft het platform zijn bezorgdheid geuit over de aanstaande opheffing van het NCM. Als problematisch wordt gezien het feit dat ook ambtelijke organisaties kunnen deelnemen aan het nieuw op te zetten "Erfgoed Nederland". Het is van belang te weten welke

rol het Platform Mariaplaats kan vervullen binnen de nieuw op te zetten stichting Erfgoed Nederland.

In 2006 werden er geen activiteiten georganiseerd.

Het exploitatie resultaat is hetzelfde gebleven en bedraagt thans € 4.656,—, op een eigen postbankrekening.

Voor 2007 staan onder andere kennisvergaring en -overdracht; ook aan de eigen begunstigers van de deelnemende organisaties, op de agenda. Ook overleg met andere platformen verdient de aandacht.

Balans per 31 december 2006

<i>Activa</i>	ult. 2006	ult. 2005
Vlottende activa		
Liquide middelen - Postbank	4.656	4.656
TOTAAL	4.656	4.656
<i>Passiva</i>		
Kapitaal	4.656	4.656
Kortlopende schulden - nog te betalen	0	0
TOTAAL	4.656	4.656

De Werkgroep Amsterdam en haar huidige activiteiten

— LG/ JFK

De werkgroep Amsterdam bestaat uit 15 mensen en probeert in Amsterdam en omgeving zoveel mogelijk te redden van 19de en 20ste-eeuwse architectuur, voor zover die het behouden waard is natuurlijk. Dat is in het huidige tijdsgewricht, waarin de druk om steeds meer nieuwe en grotere woningen en prestigieuze reuzenkantoren te bouwen niet gemakkelijk. Veel hebben wij aan actie-comité's uit de verschillende buurten. Zij leveren de –soms- constante druk op de beleidsmakers, die langzaam maar zeker tot de ontdekking komen dat mensen ook wel wat over hebben voor het behoud van een mooi oud blok of pand met al zijn restricties qua comfort e.d. Wij van onze kant leveren de inhoudelijke architectuurhistorische kennis, waarmee zij de waarde van de panden kunnen adstrueren.

De werkgroep houdt zich momenteel bezig met een groot aantal objecten. De volgende zijn daarvan slechts een bloemlezing.

ABN-AMRO-gebouw in de Vijzelstraat van Duintjer, dat dreigt gesloopt of tenminste gestript te worden. Het is in zijn grootschaligheid niet direct een gebouw waarvoor een buurt warm loopt, maar wordt toch door verschillende deskundigen als monumentwaardig beschouwd. De plannen zijn nog in de beginfase.

Binnengasthuisterrein, waar de Tweede Chirurgische Kliniek (Poggenbeek 1897) en het Zusterhuis (allebei rijksmonumenten) gesloopt dreigt te worden door de Universiteit van Amsterdam. Dit wil daar een bibliotheektoren bouwen, die niet alleen sloop betekent van de voormalige zusterhuizen maar ook een grove aantasting van de bestaande bebouwing. De procedures zijn al jaren bezig, de universiteit heeft een tijdje –mede wegens geldgebrek- het hoofd in de schoot gelegd, maar hervatting van de plannen dreigt.

Het voormalige GAKgebouw (1960), het grootste en misschien wel belangrijkste werk van Merkelbach in Bos en Lommer.

Aanvankelijk zag het er naar uit dat het pand op de gemeentelijke monumentenlijst zou worden, maar het stadsdeel heeft dit om tactische redenen opgehouden. De twee eigenaars (een woningbouwvereniging en een projectontwikkelaar) waren namelijk bereid het gebouw met geringe aanpassingen verder te exploiteren, maar weten steeds minder raad met het gebouw.

Marnixstraat 200-220 een drietal van elkaar losstaande blokken sociale woningbouw, waarvan de architectuur voor een belangrijk deel is bepaald door de voormalige groente- en fruitmarkt die daar tot in de jaren dertig werd gehouden. De blokken hadden een woon- en werkfunctie en hun diepte werd mede bepaald door de insteekhavens die in de Singelgracht werden aangebracht voor de aanvoer van groeten en fruit. Een gemeentelijke monumentenaanvraag is recentelijk ingediend en de procedure is gestart.

Shellcomplex. Hiervan staat het Nieuw Laboratorium en een aantal andere interessante gebouwen, die bij dit complex voor de petrochemische industrie hoorden, op de nominatie om gesloopt te worden. De bekende toren met de gouden ramen en het Groot Laboratorium blijven volgens de plannen behouden. Maar hiertussen zullen volgens het Plan Overhoeks torens worden gebouwd die hen beide in hoogte verre zullen overtreffen. Bovendien zal vlak er achter het maaiveld met 3 tot 5 meter worden verhoogd, waarna –U raadt het al- ook daar hele hoge woontorens zullen verschijnen. Al met al betekent dat van een uniek oud industrieel complex weinig zal overblijven. De monumentenaanvragen voor de bedreigde gebouwen zijn afgewezen. Het bestemmingsplan is door de provincie afgekeurd, echter op technisch-juridische gronden. Samen met de actieve Stichting Monumenten Amsterdam-Noord blijft het Cuypersgenootschap zich verzetten tegen de aantasting van dit toch wel heel bijzondere en roemruchte historische industrieel terrein.

Stedelijk Museum van Weismann. Hier wordt de monumentale ingang aan de Paulus Potterstraat, die in feite nog steeds ruim vol doet, verplaatst naar de kant aan het

Museumplein. Er wordt daar ook een luifel aan het gebouw gebouwd. Een en ander betekent dat de ziel uit dit gebouw wordt gehaald. De Sandbergvleugel, die er in de jaren zestig is aangebouwd, is al gesloopt. Zienswijzen hier tegen van onze kant zijn afgewezen en blijkbaar hebben de monumentenbehartigers zoals de Rijksdienst en het Bureau Monumenten Amsterdam hier vrede mee.

Wibauthuis van Gawronski (definitieve oplevering 1969). Dit veel vermaledijde gebouw is een interessant en prachtig voorbeeld van vroege grootschalige prefabarchitectuur. De architect heeft niet geprobeerd dit te verhullen, maar in zekere zin met de constructies buiten de gevel gespeeld. Ook als bastionachtig gebouw van de toenmalige Dienst Publieke Werken en typerend voor de wederopbouwperiode is het interessant. Bovendien vormt het met de voormalige Raad van Arbeid (J.H. van Veen en Blaauw) en het oude Belastingkantoor (Friedhof) een drietal imposante gebouwen die de poort vormden vanuit de oude binnenstad naar de opengelegde Wibautstraat. Zij staan op of nabij het oude Rhijnspoorstation. Ondanks, men kan wel zeggen de niet aflatende en taaië vasthoudendheid van de buurtgroep o.l.v. Cees Nuyten; en ondanks onze weldoorwrochte aanvragen als gemeentelijk monument, wordt het Wibauthuis gesloopt.

Stadionplein. Een aantal jaren geleden zijn plannen om dit vol te bouwen en zo de zorgvuldig ontworpen zichtas Van Tuyl van Serooskerkenweg-Olympisch Stadion om zeep te helpen, afgestemd. Nu zijn nieuwe plannen geformuleerd, waarbij als lumineuze oplossing wordt voorgesteld om een poortgebouw op die zichtas te projecteren. Men zou dan daardoor heen kunnen kijken en de as zou dan behouden worden. Niet iedereen gelooft dit echter en integendeel zal zulk een gebouw een storende factor in dit ensemble zijn. Gelukkig wordt over sloop van de noordelijke Citroëngarage, die een paar jaar geleden in de pen zat, niet meer gesproken.

De Diamantslijperij op de Nieuwe Achtergracht (1846), een interessant voorbeeld van utilitaire bouw, omdat hier zelfstandige diamantslijpers ruimte en machines konden

huren om hun ambacht te beoefenen en zo kostbare investeringen bespaarden. Het was een fabrieksgebouw voor kleine ondernemers. De slijperij is op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst, maar de eigenaar, de Universiteit van Amsterdam, heeft van de rechter gelijk gekregen in haar bezwaar dat het stadsdeel onvoldoende de zakelijke belangen van de universiteit heeft afgewogen. Deze zaak loopt nog.

De Chassékerk(1926) in De Baarsjes van Tholens is ook zo'n voorbeeld: door het stadsdeel op de lijst geplaatst, maar de eigenaar, het bisdom Haarlem, heeft bij de hoogste rechter gelijk gekregen. Ook hier was de afweging van het monumentale belang onvoldoende afgewogen tegen het zakelijk belang van de eigenaar. De Chassékerk vormde met pastorie, zusterhuis en scholen (hiervan is al e.e.a. weg) een gebouwencomplex dat in deze jaren in verschillende stadsdelen in Amsterdam van de grond kwam: de katholieke kerk wilde haar greep op de arbeiders versterken door een soort totaalpakket voor de gelovigen te bieden, waarvan kerk en school de kerndelen waren. Veel hiervan is reeds verdwenen. Het laatste verlies viel te betreuren door de ondergang van de Thomas Van Aquinokerk aan de Rijnstraat, onderdeel van een heel blok van huizen, scholen en kleine kloosters van onderwijscongregaties. Het zou doodzonde zijn als nu ook de Chassékerk zou verdwijnen, omdat een deel van de oorspronkelijke omringende gebouwen nog behouden is. Op dit moment wil het stadsdeel de kerk weer van de monumentenlijst afhaken. Er zijn wel plannen om er appartementen in te bouwen, hetgeen gezien o.m. de benodigde raampartijen een onacceptabele verminking van het gebouw zou betekenen.

Het is niet alles kommer en kwel echter, sloop is tegengehouden van een bijzonder fraai blok 19de-eeuwse sociale woningbouw aan de Derde Oosterparkstraat. Dit wordt nu fraai gerestaureerd, zoals eerder was gebeurd met zijn overbuur. Zo wordt er ook tenminste nog gesproken over behoud van de gevelwand van de Schoolstraat, een fraai en gedetailleerd kleine straat tussen Overtoom en Vondelpark. Misschien valt daar een volgende keer wat meer over te zeggen.

Nieuwe leden

Ons genootschap mag zich verheugen in een gestage stroom nieuwe leden. Met ingang van dit nummer zullen wij u iedere keer laten kennismaken met een nieuw lid van het CG.

In dit nummer aandacht voor
Maarten van Aken

Sinds wanneer bent u lid van het CG?
Sinds 2006

Waar woont u?

Ik woon in Den Haag en werk nog drie dagen per week bij de Rijksdienst voor het Wegverkeer (RDW) in Zoetermeer. Ik kom oorspronkelijk uit Hilversum en besteed in het kader van pre-pensioen twee dagen per week als vrijwilliger aan de restauratie van de Vitus.

Hoe bent u in contact gekomen met het CG?

Via de afdeling monumentenzorg van de gemeente Hilversum kwam ik in contact met één van de leden van het CG.

Waarom bent u lid geworden van het CG?

Mijn belangstelling voor het Cuypersgenootschap komt voort uit mijn grote affiniteit met de St. Vituskerk in Hilversum, een enorm groot neogotisch rijksmonument van Pierre Cuypers uit 1892. De kerk is één van de bekende "Kanjermonumenten" en wordt momenteel voor bijna 10 miljoen euro gerestaureerd (restauratieperiode 2002-2010).

Wat trekt u aan in het CG?

Al meer dan 50 jaar ben ik als vrijwilliger in meerdere functies bij de deze kerk betrokken, als lid van het kerkbestuur, als koster, acoliet, administrator van de website www.vitus.nl en op dit moment met name als restauratieadviseur.

Gaat u ooit mee met de excursies?

Recent heb ik deelgenomen aan de interessante excursie naar Radio Kootwijk en het vliegveld Deelen

Kijkt u ooit op de website van het CG en zo ja

wat vindt u van die site?

Met zekere regelmaat bezoek ik de site van het CG met het oog op komende activiteiten. Jammer dat de inhoud van oudere nummers van het Cuypersbulletin niet zijn te raadplegen.

Bezoekt u activiteiten die worden georganiseerd in het kader van het Cuypersjaar?

Dat ben ik zeker van plan.

Meer informatie over (de restauratie van) de St. Vitus is te lezen op: www.vitus.nl

Mengelingen

Onlangs verscheen bij uitgeverij VSSD "De kunst van de versmelting", de opmerkelijke en rijk geïllustreerde versie van de intreedende die Jo Coenen hield ter gelegenheid van zijn benoeming tot hoogleraar aan de TU Delft. Hij gaat daarin op inspirerende wijze op zoek naar de balans tussen behoud en dynamiek. Omdat het betoog internationaal aandacht verdient, bevat het boek de tekst van de oratie zowel in het Nederlands als in het Engels.

Een eerste kennismaking met deze fraaie uitgave vindt u op <http://www.vssd.nl/hlf/f020.htm>.

De gedrukte versie van De kunst van de versmelting (ISBN 978-90-71301-79-7) is verkrijgbaar bij de boekhandel en de internetboekhandel. De elektronische versie is gepubliceerd met ISBN 978-90-71301-91-9 en is alleen verkrijgbaar via de internationale eBooks-groothandel <http://www.my-library.com>.

Binnenkort verschijnen voorts de drie deeltjes van de nieuwe Reeks Integrale Plananalyse van Gebouwen. Informatie hierover treft u aan op <http://www.vssd.nl/hlf/f021.htm>

Oosterhout 24 maart 2007.

Geachte Dames, Heren.

Kennis genomen van Uw verzoek aan de Gemeente Oosterhout tot behoud van de kerk

H. Huisgezin van Nazareth, 4902 ZA Oosterhout NB naar aanleiding van het artikel in het dagblad *De Stem* van 12 maart jl.

Meen goed te doen U mede te delen dat bedoelde kerk op zaterdag 24 maart 2007 is gesloopt!

Vertrouwende U hiermede van dienst, verblijft met vriendelijke groeten, hoogachtend, A.H.P.Gorissen.

Legaten en schenkingen

Een aantal stichtingen heeft al enige ervaring met het werven van fondsen via de notaris-agenda. Stichtingen of verenigingen kunnen zich via deze 'notarisagenda' tegen betaling laten vermelden. Kijk voor meer informatie op www.notarisagenda.nl en kies dan voor uitgaves – agenda's – ned. notarisagenda. Ook het Cuypersgenootschap brengt graag de fiscale voordelen van schenken onder de aandacht. Kijk voor meer informatie op www.schenkservice.nl.

Nederlandse architectuurgeschiedenis

Onlangs verscheen onder redactie van Koos Bosma, Aart Mekking, Koen Ottenheim en Auke van der Woud, *Bouwen in Nederland 600 – 2000*. In dit dikke boek wordt een tocht door de tijd gemaakt niet zozeer aan de hand van verschillende architectuurstijlen maar op basis van typologie. Typologie of de verandering functie en de ontwikkeling van de verschillende soorten van gebouwen die daaruit zijn voortgekomen is de motor van deze architectuurgeschiedenis. De aanpak leidt dan ook tot nieuwe inzichten. De positie van P.J.H. Cuypers wordt in positieve zin herzien. Verschillende leden van ons genootschap hebben bijgedragen geleverd. Het boek is te koop voor € 39,95.

Presentatie biografie van Cuypers

Op 15 september zal het boek van Wies van Leeuwen over Cuypers worden gepresenteerd. Kijk voor meer informatie op de onze website.

Hoofse taferelen voor de Haar (2)

Een eerste onderzoek naar vier 'verhalende voorstellingen' uit het archief van kasteel de Haar.

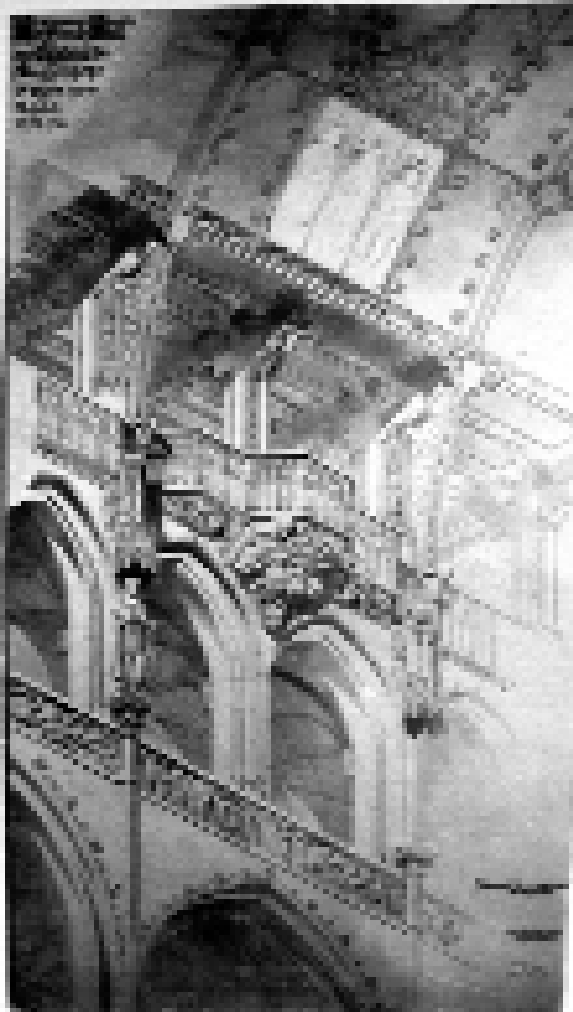
— Wendy Landewé

In dit artikel wordt bekeken of het mogelijk is het mysterie rond de vier 'verhalende voorstellingen' op te lossen. Dit is het tweede deel. Het eerste deel van dit artikel verscheen in het vorige nummer van dit bulletin.

Nu we een beeld hebben van de afgebeelde voorstellingen op de tekeningen en hun onderlinge overeenkomsten en verschillen is het tijd om te kijken naar de mogelijke toepassing van deze tekeningenserie en de wijze waarop die tot stand is gekomen.

Toepassing van de tekeningen

De vier hierboven beschreven schetsen bevinden zich, zoals in de inleiding al vermeld, in het archief van De Haar, dat wordt opbewaard bij het Nederlands Architectuur Instituut in Rotterdam. In dit archief heeft alle documentatie rondom de neogotische herbouw en decoratie van het kasteel de Haar in Haarzuilens bij Utrecht een plaats gekregen. Vele ontwerp-tekeningen, werktekeningen, foto's, glas-negatieven en geschreven documenten met betrekking tot de herbouw van het kasteel in de periode 1891-1913 werden jarenlang bewaard op kasteel de Haar. In 2000 werd al dit materiaal overgebracht vanuit een torenkamer in het kasteel naar het depot van het NAI, waar ook het Cuypersarchief al was ondergebracht.¹ Het was namelijk van belang om in het kader van de op stapel staande restauratie van het kasteel (gestart in 2002) al het materiaal te ordenen, zodat het kon worden gebruikt bij het voorbereiden van de restauratiewerkzaamheden. Behalve zijn architectenbureau in Amsterdam had Cuypers ook een kunstwerkplaats in Roermond, waar meubels en sculpturen werden vervaardigd, en een atelier bij kasteel de Haar zelf. Zowel in Amsterdam als in Roermond en bij De Haar werden tekeningen gemaakt en bewaard. In het archief van De Haar kregen al deze 6000 tekeningen met

Afb. 5. Een van de ontwerpen voor de noordoostwand van de hal uit ca. 1894. In dit ontwerp is als balustrade voor de galerij nog duidelijk één reliëf per travee gepland. Tekening: NAI, Haar, t 67, tekening noordoostwand in kleur.

betrekking tot het kasteel een plaats. Een originele tekeningenlijst van Cuypers vormde de basis voor een onderverdeling van al het beschikbare tekeningenmateriaal. Cuypers deelde zijn tekeningenarchief als volgt in: kasteel, châtelet en kerk. Deze hoofdafdelingen

verdeelde hij weer onder in: algemeen, timmerwerk, steenhoudwerk, metselwerk, ijzerwerk, glas- en schilderwerk en tegelvloeren. Aan deze (sub)categorieën waren tekeningnummers verbonden en aan de hand van deze nummers en bepaalde stempels op de bewaard gebleven tekeningen uit Amsterdam, Roermond en De Haar konden deze tot een bepaald deelproject worden herleid. De inventarisatie van het archief van de Haar werd in 2001 afgerond en het archief kent dan ook nu een onderverdeling op basis van de oorspronkelijke indeling, die Cuypers zelf ooit hanteerde.

Opvallend is nu dat de vier tekeningen met hoofse taferelen uit de map 'verhalende voorstellingen' kennelijk niet aan bepaald project voor kasteel de Haar konden worden toegewezen. De tekeningen zijn niet volledig uitgewerkt en zijn ook niet van de hierboven genoemde projectnummers en stempels voorzien, zoals dat bij veel andere tekeningen in het archief wel het geval is. Dat maakte het kennelijk moeilijk de getekende voorstellingen tijdens de inventarisatie in verband te brengen met bepaalde decoraties of vertrekken in het kasteel, als gevolg waarvan ze in een map met diverse andere 'verhalende voorstellingen' terecht zijn gekomen. Is hier misschien sprake van een niet-uitgevoerd ontwerp?

Over het algemeen is meestal het omgekeerde het geval. Hoe de link tussen ontwerp en uitvoering soms verloren gaat of niet meer direct gelegd kan worden, illus-

treert het in de inleiding al aangehaalde reliëf van steen in de feestzaal van het kasteel. Links naast de schouw, waarboven zich een kabinet voor muzikanten bevindt, is een reliëf met een schakingscène aangebracht.² De voorstelling doet qua onderwerp sterk denken aan een

Afb. 6. Een ontwerp voor de noordoostwand van de hal, gedateerd mei 1894. Ook in deze tekening uit 1894 is nog sprake van een fries tegen de balustrade van de galerij, waarbij elke travee van één reliëf is voorzien. Tekening: NAI Haar, t 67: noordoostwand met trapbogen, mei 1894.

soortgelijke voorstelling in de middeleeuwse *Codex Manesse*, waarin middeleeuwse dichters naast bij de teksten van hun gedichten werden afgebeeld.³ Onderzoek heeft uitgewezen dat Pierre Cuypers goed bekend was met middeleeuwse uitvoeringen van een motief dat hij omschrijft als “le Chateau d’amour”, “der Minne-bürch”, “Het kasteel der liefde”. Hij beschrijft het ‘zujet’ uitgebreid in een brief aan zijn zoon Joseph op 17 februari 1907, waarbij hij duidelijk aangeeft waar het reliëf met de voorstelling moet komen en hoe het precies moet worden uitgevoerd.⁴ Aangezien er geen ontwerptekeningen van het reliëf bewaard zijn gebleven, is niet helemaal duidelijk op welke wijze het denkbeeld in de brief onder leiding van Jos Cuypers precies is omgewerkt tot het reliëf in de feestzaal van de Haar, dat op bepaalde punten sterk afwijkt van de beschrijving van Cuypers sr.

In het geval van de vier tekeningen kan echter

wel degelijk nog steeds een direct verband worden gelegd tussen een ontwerp op papier en een concreet uitgevoerd project. De afmetingen op de achterzijde van *Het toernooi* wezen erop dat de schetsen in opdracht van Pierre Cuypers werden vervaardigd als voorontwerpen voor een wandreliëf voor één of meerdere vertrekken in het kasteel. Een beeldvlak van 150 bij 62-66 centimeter kan zich hoogstwaarschijnlijk alleen op of tegen een wand of muur hebben bevonden. Nader onderzoek naar de vier schetsen toonde aan drie van de vier getekende voorstellingen in het kader van de herbouw van het kasteel werden vervaardigd en ook, als reliëf in steen, werden uitgevoerd. De voorstellingen *Jachtgezelschap*, *Het toernooi* en *De liefde* zijn aangebracht in de hal van het kasteel als onderdeel van een serie van zes rechthoekige reliëfs. Deze bevinden zich aan de noordoostzijde van de hal tegen de balustrade van de galerij. Van deze galerij zelf zijn ook ver-

schillende ontwerpen bewaard gebleven uit de periode 1894-1896. Zo bevinden zich bij het NAI een ontwerptekening en een uitgewerkt ontwerp in kleur, waarop ook de galerij-balustrade is afgebeeld (afb. 5 en 6). In beide gevallen is te zien hoe men aanvankelijk nog dacht dat de balustrade per travee met één reliëf moest worden aangekleed. Het plan was daarbij duidelijk om een fries te maken waarop individuele personen figureren, zittend op enige afstand van elkaar. In een latere fase is men kennelijk toch van dit idee afgestapt, want op een uitgewerkt ontwerp voor de erker van de galerij zien we hoe de balustrade inmiddels is voorzien van een fries waarop nu groepen personen de hoofdrol spelen. Bovendien is in dit ontwerp ook het concept van één reliëf per travee verlaten. De tekenaar heeft de balustrade per travee door middel van bomen telkens verdeeld in twee scènes. Hoewel de reliëfs niet precies tot in detail zijn uitgewerkt, is het niet onwaarschijnlijk dat hier al een eerste aanzet wordt gegeven voor twee van de later uitgevoerde reliëfs. De contouren van twee middelste reliëfs komen namelijk sterk overeen met twee van de uitgevoerde exemplaren.

Het staat dus vast dat de vier 'verhalende voorstellingen' waren bedoeld als ontwerp-tekeningen voor de decoratie van de galerij in de hal van kasteel de Haar. Het galerijontwerp, dat het meeste aansluit bij de uiteindelijk uitgevoerde reliëfs tegen de balustrade van de galerij, werd vervaardigd tussen 1894 en 1896 en het is bekend dat in 1899-1900 het steenhouwwerk tegen de noordoostwand van de hal werd geplaatst en betaald.⁵ De vier 'verhalende voorstellingen' zullen dan ook op enig moment tussen 1894 en 1899 tot stand zijn gekomen op één van de tekenafels in het atelier van Cuypers. Foto's van de reliëfs in kwestie werden al in 1910 gepubliceerd in een groot boekwerk over het kasteel, uitgegeven onder leiding van Pierre Cuypers zelf.⁶

Van inspiratie tot uitvoering

Hoewel nu de belangrijkste vraag is opgelost, namelijk welk doel de vier tekeningen mogelijk hebben gediend, is een afronding hier nog niet op zijn plaats. De tekeningen roepen namelijk nog een tweede interessante vraag op, namelijk wat we moeten denken van de aantekeningen

op de vier vellen.

Het is duidelijk dat de tekeningen met hoofde voorstellingen een klein onderdeel hebben gevormd van het omvangrijke en langdurige proces om het neogotische kasteel de Haar te voorzien van allerlei middeleeuws aandoende decoraties en details. De Middeleeuwen vormden een belangrijke inspiratiebron bij de decoratie van het interieur van het sprookjeskasteel de Haar. Hoewel bij de herbouw van kasteel de Haar goed werd nagedacht over hoe de resten van het middeleeuwse kasteel als basis konden dienen voor een historisch verantwoorde reconstructie, werd er toch ook op de tekenafel vooral in de toevoegingen en details een 'middeleeuwse droom' gecreëerd.⁷ Ook het interieur van het rijke kasteel moest daarbij in stijl worden voorzien van bijpassende decoraties. Het is niet meer dan logisch dat Pierre Cuypers voor deze ontwerpen teruggreep op middeleeuwse kunstwerken, of waarschijnlijk nog reproducties daarvan, die als voorbeeld konden dienen voor ornamenten en decoraties in De Haar. Een voorbeeld van een interieurdecoratie, waarbij de middeleeuwen werden 'hergebruikt', is bijvoorbeeld het hierboven al genoemde reliëf in de feestzaal van het kasteel en het medaillon met een schaakspelende dame en heer, dat zich bevindt in het portaal tussen de ridderzaal en de hal. Dit ronde, geschubde, reliëf is waarschijnlijk rechtstreeks afgeleid van twee 14de-eeuwse spiegelhouders van ivoor, die vrijwel tot in detail hetzelfde motief laten zien.⁸

Het leidt geen twijfel dat de Middeleeuwen ook als inspiratiebron hebben gediend voor de afgebeelde figuren en scènes op de vier ontwerptekeningen voor de serie van zes reliëfs in de hal. De getekende motieven waren bij de middeleeuwse adel al geliefd en hadden, gezien o.a. deze vier ontwerpen en het schakingsreliëf in de feestzaal, ook in de negentiende eeuw kennelijk nog niet aan kracht verloren. De ontwerptekeningen sluiten qua onderwerpkeuze perfect aan bij de romantische mode van de neogotiek. Veel van de motieven op de zes reliëfs en de bijbehorende ontwerpschetsen zijn bekend van middeleeuwse miniaturen, tapijten en reliëfs op kistjes en spiegelhouders van ivoor.

Opvallend is bijvoorbeeld de gelijkenis van

enkele figuren op de tekeningen *Jachtgezelschap* en *Jachtpartij voor een kasteel* met figuren op miniaturen in het bekende 14e-eeuwse handschrift *Livre de Chasse*.⁹ Op folio 85v van dit handschrift is bijvoorbeeld te zien hoe een jager, blazend op zijn jachthoorn, een hert achtervolgt. Jachthonden begeleiden deze achtervolging enthousiast. De jager te paard, het hert en de hond vertonen opvallend veel gelijkenis met dezelfde figuren op *Jachtpartij voor een kasteel*. Hetzelfde kan worden opgemerkt van de jager met speurende hond op folio 56v. Deze jager is nagenoeg identiek aan de jager met speurhond op *Jachtgezelschap*. Ook het kasteel, getekend links op *Jachtpartij voor een kasteel*, lijkt zó overgenomen te zijn van de dekssel van een kistje van ivoor uit het midden van de veertiende eeuw, dat zich nu in het Metropolitan Museum in New York bevindt.¹⁰ Het kasteel is op precies de zelfde manier vormgegeven en ook hier zien we drie dames achter de kantelen.

Dat de tekenaar van de vier ontwerpen dit specifieke kistje kende is niet zeer waarschijnlijk, maar het op dit kistje afgebeelde motief werd in de 14e eeuw op bijna identieke wijze op vele andere kistjes en ivoeren spiegelhouders afgebeeld.¹¹ Voorstellingen van dergelijke ivoeren gebruiksvoorwerpen werden aan het einde van de 19de eeuw beschreven en afgebeeld in tijdschriften als de *Annales Archeologiques*.¹² Dit soort tijdschriften, maar ook reproducties van middeleeuwse kunstwerken, kunnen als voorbeeld hebben gediend voor de figuren en scènes op de tekeningen. We weten uit de *Inventarislijst van kast met foto's, platen en tekeningen behorend tot de bibliotheek van P.J.H. Cuypers* dat zich in het bureauarchief van Cuypers 'prospectussen met platen' en 'diverse gravuren en prenten, costumes' bevonden.¹³ Het was heel gebruikelijk voor kunstenaars en ontwerpers in deze tijd om reproducties in het atelier te hebben, opgehangen aan de muur of bijeengebonden in albums.¹⁴ Het is niet onwaarschijnlijk dat een deel van de plaatwerken in het atelier van Cuypers betrekking had op de Middeleeuwen.

Een andere mogelijke inspiratiebron voor de ontwerptekeningen is mogelijk het werk van de Franse architect Viollet-le-Duc (1814-1879) geweest, waarvan ook werken en reproducties

in Cuypers' atelier aanwezig moeten zijn geweest, getuige de aantekening 'Viollet-le-Duc' op de hierboven genoemde *inventarislijst*. Het staat vast dat schetsen uit de *Encyclopédie* en de *Entretiens* van Viollet-le-Duc Cuypers bij het ontwerpen van bepaalde interieuronderdelen en een groot aantal sculpturen tot voorbeeld hebben gediend.¹⁵ Op het eerste oog lijken de vier 'verhalende voorstellingen' wel iets weg te hebben van de ontwerptekeningen die Viollet-le-Duc maakte voor wandschilderingen in het Franse kasteel Pierrefonds.¹⁶ Ook hier zijn groepjes personen afgebeeld, die zich bezighouden met hoofse bezigheden als de jacht. De verschillende taferelen worden van elkaar gescheiden door bomen, zoals dat ook op *De liefde* het geval is. Of deze ontwerptekeningen Cuypers direct hebben geïnspireerd bij het vormgeven van de reliëfs voor de hal van de Haar of dat het meer een zijdelingse beïnvloeding betreft, zal verder onderzoek mogelijk kunnen uitwijzen, De tekeningen zelf reiken echter ook een oplossing aan voor de vraag waarop de afgebeelde motieven zijn geïnspireerd. De getallen die op een aantal plaatsen aan de boven- en onderrand van de tekeningen zijn geplaatst en lijken te verwijzen naar bepaalde figuren en afgebeelde scènes moeten volgens mij worden gelezen als catalogusnummers. Waarschijnlijk beschikte men in het atelier van Pierre Cuypers over een modellenboek, dat voorbeelden bevatte voor ridders, jagers, heren, dames en andere figuren, vormgegeven naar middeleeuwse voorbeelden.¹⁷ Het lijkt mij niet ondenkbaar dat men dit modellenboek zelfs speciaal voor de herbouw en decoratie van kasteel de Haar heeft samengesteld uit reproducties van motieven uit middeleeuwse handschriften en van middeleeuwse gebruiksvoorwerpen, zoals de hierboven al genoemde spiegelhouders en kistjes van ivoor. In die richting lijken althans de in dit artikel behandelde parallellen met betrekking tot hoofse taferelen op de Haar te wijzen. De maker van de schetsen heeft mogelijk van dit modellenboek gebruik gemaakt bij het vullen van de beeldvlakken op de vier vellen.¹⁸ Zo komt bijvoorbeeld een vrijwel identieke jager met nummer 420 zowel voor op *Jachtpartij voor een kasteel* als op *De liefde* en wordt op *Jachtpartij voor een kasteel* een 'Jonker' met volgnummer

375 vermeld. Op het in inkt uitgewerkte *De liefde* heeft de tekenaar een verliefd stel te paard met nummer 475 afgebeeld en een dame en heer met bloemenkrans 474, waarvan hij de nummers ook weer op *Jachtpartij voor een kasteel* heeft genoteerd, zonder deze motieven hier af te beelden. Dit laatste roept vragen op over de volgorde waarin de tekeningen zijn gemaakt. Tekende de ontwerper eerst *Jachtpartij voor een kasteel* en noteerde hij vervolgens de getallen 474 en 475 naast de schets als geheugensteuntje voor een volgend ontwerp? Interessant zijn in dit verband ook de aantekeningen in de rechter onderhoek van *Het toernooi*. Het lijkt wel alsof de tekenaar hier een serie van zes ontwerpen voor ogen had met de volgende onderwerpen: 'A. Schouwspel', 'B. dans', 'C. raadsels', 'D. jacht', 'E. tournooi', 'F diverse spelen'. Het valt niet uit te sluiten dat enkele van de vier ontwerptekeningen thuishoren in deze serie. Ik denk dan vooral aan 'D. jacht' en 'E. tournooi'. Mogelijk is de uitgewerkte tekening, die in dit artikel de titel *De liefde* heeft meegekregen, te identificeren met 'F diverse spelen'. Het is niet onmogelijk dat op deze tekening drie spelen worden weergegeven, al is mij nog niet precies duidelijk om welke spelen het daarbij dan precies gaat. Als dat inderdaad het geval is, kunnen we ons afvragen waar dan de ontwerpen zijn gebleven voor de onderwerpen 'A. Schouwspel', 'B. dans' en 'C. raadsels'. Zijn deze ontwerpen in de loop van de tijd verloren gegaan? Corresponderen de voorstellingen op de drie andere reliëfs in de hal met de ontwerpen A, B en C? Dat lijkt in ieder geval voor B, het dansen, op te gaan. Op één van de zes reliëfs wordt duidelijk gedanst, in paren van twee. Het is vooralsnog onduidelijk hoe de resterende twee reliëfs, waaronder een dame en heer die schaak spelen, zich verhouden tot de aantekeningen op *Het toernooi*.

De overige aantekeningen in de hoek rechts onder op *Het toernooi* verwijzen onder andere naar scènes en personages, die op *De liefde* zijn ingetekend. Zo worden de catalogusnummers 475, 474 en 439 met naam en toenaam in het Frans aangeduid en in precies dezelfde volgorde als ze op *De liefde* van links naar rechts zijn afgebeeld. Hierbij valt weer op dat 475 in dit rijtje wordt voorafgegaan door de aantekening

'vechten 483'. Dit motief heeft op *De liefde* geen plek gekregen. Daar is helemaal links, dus links van de modellen 475, 474 en 439 een jachtscène afgebeeld met twee jagers, waarnaar de catalogusnummers 420 en 421 verwijzen. Wat hiervan te denken? Beschrijft de tekenaar hier in het kort het ontwerp *De liefde* en heeft hij bij het tekenen van dit ontwerp het model 'vechten 483' vervangen door de jagers 420 en 421?

Rechts naast *Het toernooi* staat op het vel nog een rijtje met acht catalogusnummers genoteerd. Hiervan komt slechts één nummer op de tekeningen voor, namelijk de 'Jonker 375'. Deze jonker heeft een plaats gekregen op *Jachtpartij voor een kasteel*. De betekenis van deze numerieke opsomming is nog onduidelijk. Benoemt de tekenaar hier de andere acht figuren op *Jachtpartij voor een kasteel*? Dat is een mogelijkheid, aangezien er zeven ongenummerde en twee genummerde figuren op dit ontwerp staan. Genummerd zijn op dit ontwerp de jonker met nummer 375 en de jager met nummer 420. Dit laatste model wordt echter weer niet vermeld in het rijtje rechts van *Het toernooi*.

Het is duidelijk dat de aantekeningen op *Het toernooi* aanleiding geven tot veel vragen, die helaas als gevolg van ontbrekende informatie nog niet allemaal naar tevredenheid kunnen worden opgelost. De tekeningen geven ons dan wel een kijkje in het hoofd van de ontwerper, maar dat stelt ons helaas nog niet in staat om zijn gedachten ook precies te lezen. Mogelijk zal meer onderzoek in de toekomst kunnen uitwijzen hoe het ontwerpen van de zes reliëfs precies in zijn werk is gegaan.

Een kijkje achter de schermen...

In het verleden heeft iemand de vier ontwerpen ooit ergens opgeprikt, zoals blijkt uit de gaatjes in de hoeken van de vier vellen. Was dat om deze voorlopige ontwerpideeën te kunnen presenteren tijdens een voortgangsoverleg? Of gebeurde dat om een goed overzicht te houden tijdens het uitwerken van de definitieve ontwerpen? Op een gegeven moment, misschien veel later, zijn deze schetsen van hun plek gehaald. Uiteindelijk zijn ze opgeborgen in het archief van de Haar bij het NAI. Daar horen ze nu niet langer thuis in een map met de niet zeer

concrete aanduiding 'verhalende voorstellingen', maar in de map met (kunst)historische documentatie over de noordoostelijke galerij in de hal van het kasteel de Haar.

Ondanks het feit dat de schetsen nu als voorontwerpen voor interieuronderdelen van de Haar kunnen worden beschouwd, zijn nog niet alle raadsels rond deze hoofse taferelen opgelost. Het is inmiddels wel duidelijk dat de tekenaar de vier schetsen gemaakt heeft als een eerste aanzet tot een reeks van definitieve ontwerpen voor aankleding van de galerij. Dat weten we niet alleen op grond van het feit dat de ontwerpen daadwerkelijk zijn uitgevoerd, maar daarop wijzen ook de opsomming van thema's op *Het toernooi* en de verschillende verwijzingen tussen de ontwerptekeningen onderling. Waarschijnlijk heeft de tekenaar bij het samenstellen van de voorstellingen gebruik gemaakt van een soort modellenboek. Helaas is nog onduidelijk wat voor modellenboek dat precies geweest is, wie het heeft samengesteld, waar het gebleven is en of er in het archief van de Haar nog meer sporen van een dergelijke aanpak terug zijn te vinden. Ook al is voor beantwoording van deze vragen verder onderzoek nodig, één ding is zeker: de vier tekeningen geven ons een interessant kijkje achter de schermen! We zijn tot op zekere hoogte deelgenoot geworden van het ontwerpproces, zoals zich dat in het hoofd van de tekenaar (of van de architect zelf?) moet hebben afgespeeld.

Noten

¹ Zie voor meer informatie over het archief de Haar en de inventarisatieoperatie http://www.NAi.nl/nl/collectie/nieuws/2001/0111_cuyp_dehaar.html

² Voor meer informatie over dit reliëf zie Landewé 2007.

³ *Codex Manesse*, Heidelberg, Codex Palatinus Germanicus 848, fol. 22v.

⁴ Gemeentearchief Roermond, Familiearchief Cuypers 1858-1918, inv. nr. 58, brief nr. 1054.

⁵ BBA 2003, 66.

⁶ Cuypers 1910, pl. XIX, XX en XXI.

⁷ Van Leeuwen 1995, 186-193.

⁸ De ene spiegelhouder bevindt zich in

Cleveland, Cleveland Museum of Art 40.1200 J.H. Wade Fund en de andere, minder beschadigde spiegelhouder berust in Parijs, Musée du Louvre OA117. De afgebeelde scènes op de twee spiegelhouders verschillen slechts in één opzicht van elkaar. Het schakende stel op de spiegelhouder in het Louvre heeft gezelschap van twee toeschouwers. Dat is bij de spiegelhouder in Cleveland niet het geval. Het vermoeden bestaat dan ook dat beide objecten in hetzelfde atelier zijn vervaardigd. Zie voor een afbeelding van de spiegelhouder in Cleveland Randall 1993, cat.nr. 184. Meer informatie over de tweede spiegelhouder is beschikbaar op http://cartelen.louvre.fr/cartelen/visite?srv=car_not_frame&idNotice=6992. Zie voor een derde, stilistisch nauw verwante, spiegelhouder Koehlin 1924, cat.nr. 1049.

⁹ Bibliothèque Nationale de France, Paris, Département des Manuscrits, BnF Français 616. De betreffende miniaturen en de 42 andere uit dit handschrift zijn beschikbaar op: <http://classes.bnf.fr/phebus/livre/index.htm>. Hier kiezen voor 'iconographie'.

¹⁰ New York, Metropolitan Museum, inv.nr. 17.190.173ab. Zie voor meer informatie over dit kistje ook Koehlin 1924, cat.nr. 1284.

¹¹ Landewé 2000, bijlage 3. In deze bijlage zijn alle in de literatuur te vinden voorbeelden van dit motief samengebracht.

¹² Zie bijvoorbeeld *Annales Archéologiques* 17(1857), 383-385 en *Annales Archéologiques* 19(1859), 53.

¹³ *De Inventaris van het archief van Bureau Cuypers (1834-1958)* wordt bewaard in het Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam, Archief Cuypers, inv.nr. cuyp 2039.

¹⁴ Balk 2007, 325-327 en 330.

¹⁵ H. Janssen en K. Loeff 1995, 223-224.

¹⁶ Loyer 1980, afb. 568, 569 en 571.

¹⁷ Voor een voorbeeld van een dergelijk 19^e-eeuws modellenboek zie Statz en Ungewitter 1858. Het is helaas niet bekend of dit specifieke modellenboek bij Pierre Cuypers in de boekenkast heeft gestaan. Mocht dat het geval zijn geweest, dan zal dit modellenboek zeker niet zijn gebruikt bij het vormgeven van de zes reliëfs tegen de balustrade van de galerij, want

dit boek geeft alleen modellen van architectonische bouwdelen en beeldhouwwerken voor kerkelijke architectuur.

¹⁸ Deze middeleeuwse motieven werden in dat geval wel vernieuwend gebruikt. De voorstellingen, die in de Middeleeuwen eigenlijk uitsluitend te vinden waren op (toiletartikelen en kistjes van ivoor) of in (handschriften) persoonlijke gebruiksvoorwerpen voor individueel gebruik, werden door Cuypers gebruikt om wanden te decoreren van vertrekken in het kasteel, waar doorgaans meer mensen tegelijk met de afgebeelde scènes in aanraking kwamen. Vooral de hal en de feestzaal van kasteel de Haar waren ruimtes met een zeer publieke functie. Hierdoor lijkt de betekenis van de motieven toch wel enigszins te veranderen en kopieerde Cuypers de middeleeuwse motieven niet zo letterlijk als op het eerste gezicht wel lijkt.

Geraadpleegde literatuur

Bronnen

Brief van Pierre Cuypers aan Joseph Cuypers gedateerd 17.02.1907 over 'het kasteel der liefde'. Gemeentearchief Roermond, Familiearchief Cuypers 1858-1918, inv.nr. 58, brief nr. 1054.

Codex Manesse, Heidelberg, Codex Palatinus Germanicus 848, fol. 22v.

Foto van de noordoost galerij boven de biljartzaal. Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam, Archief De Haar, inv.nr. Haar n 2211.

Foto van een ontwerptekening voor de erker in de noordoostwand. Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam, Archief De Haar, inv.nr. Haar ph 699.

Inventaris van het archief van Bureau Cuypers (1834-1958). Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam, Archief Cuypers, inv.nr. cuyp 2039.

Ontwerptekening voor het portaal tussen de ridderzaal en de hal. Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam, Archief De Haar, inv.nr. Haar t 502, DAC 354.

Twee ontwerptekeningen voor de noordoostwand van de hal. Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam, Archief De Haar, inv.nr.

Haar t 67.

Vier ontwerptekeningen voor een wand-schildering of wandreliëf. Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam, Archief De Haar, inv.nr. Haar t 564.

Literatuur

Balk, H., 'Liever reproducties!', in: Haveman, M., E. de Jong, A.-S. Lehman e.a. (eds.), *Ateliergeheimen. Over de werkplaats van de Nederlandse kunstenaar van 1200 tot heden*. Lochem en Amsterdam, 2006.

BBA Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis v.o.f., *Pre-restauratief onderzoek casco De Haar*, Utrecht 2003 [rapport]. Cuypers, P.J.H. (ed.), *Le Château de Haar à Haarzuylen édité et illustré sous la direction de dr. P.J.H. Cuypers*. Utrecht, 1910.

Janssen, H., en K. Loeff, 'De Haar', in: B. Olde Meierink e.a., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*. Utrecht 1995, 218-224.

Koechlin, Raymond, *Les Ivoires Gothiques Français*. Paris, 1924.

Landewé, W., 'Terug naar de Middeleeuwen: een negentiende-eeuwse schaking op kasteel de Haar', *Madoc. Tijdschrift over Middeleeuwen* [aflevering in voorbereiding].

Landewé, W., *Nu biddic dat sie die borch alsoe bewaren...Symbolische belegeringen in de middeleeuwse kunst en literatuur*. Utrecht, 2000 [Afstudeerscriptie voor de opleiding mediëvistiek].

Leeuwen, A.J.C. van, *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratiearchitect*. Zwolle en Zeist, 1995.

Loyer, F., 'Pierrefonds: le décor mural', in: B. Foucart (ed.), *Viollet-le-Duc*. Parijs, 1980, 327-332 [Tentoonstellingscatalogus bij een tentoonstelling in de Galeries Nationales du Grand Palais].

Randall, R.H., *The golden age of ivory. Gothic carvings in North American collections*. New York, 1993.

